

THEMA-ARTIKEL GEERT JAN SPIJKER, RIA DEN HERTOOG-VOORTMAN EN ROBERT VAN PUTTEN

VERGRIJZING EN DE VRAAG NAAR HET GOEDE (SAMEN)LEVEN

Een groot thema op het snijvlak van volksgezondheid en samenleving is de toenemende vergrijzing. De komende vijftien jaar neemt het aantal ouderen in verhouding fors toe, terwijl het zorgbudget en de beschikbare hulp van professionals en mantelzorgers onder druk staat. Naast praktische uitdagingen, brengt dat ook fundamentele vragen mee over het goede leven van ouderen en het goed samenleven met ouderen. Dit artikel laat zien waar het schuurt en geeft aan het slot enkele bouwstenen voor een denkrichting vanuit de christelijke traditie.

Wie grafieken bekijkt van de verwachte bevolkingsopbouw qua leeftijden in 2040 kan daarin met enige welwillendheid de contouren van een paddenstoel ontdekken: groot en breed aan de bovenkant, smal en dun aan de onderkant. De prognose is dat we over anderhalf decennium over een relatief grote groep (oudere) ouderen en een relatief kleine groep jongeren en werkenden beschikken. Dit demografisch toekomstbeeld wijst op iets unieks van de laatmoderne samenleving, namelijk dat mensen *massaal* ouder worden.¹ Oud worden was lange tijd slechts weinigen in de samenleving gegeven. In eerdere tijden werden mensen vaak niet ouder dan zestig, als ze die leeftijd al bereikten. Tegelijkertijd was er voortdurend ruime aanwas van jongere generaties, waardoor de samenlevingsopbouw de figuur van een piramide vertoonde.

Als gevolg van deze demografische trend komt de verzorgingsstaat onder geweldige spanning te staan. Uit beleidsdocumenten en rapporten van de rijksoverheid en daaraan verwante adviesraden klinken al jaren bezorgde geluiden over de dubbele vergrijzingsgolf: er komen meer ouderen die gezamenlijk bovendien nog ouder worden. Ook stijgt daarmee het aantal chronisch zieken. Dat gaat de betaalbaarheid en capaciteit van de zorg te boven, waardoor de toegankelijkheid van de (ouderen)zorg en de beschikbaarheid van professionals onder druk komen te staan. Neem daarbij dat er minder jongeren zijn om mantelzorg te verlenen, terwijl van die groep jongeren steeds meer mensen lijden aan mentale problemen. Het goede 'late leven' van ouderen is dus een uiterst urgent maatschappelijk vraagstuk. Het raakt informele netwerken, familie-relaties, professionals in allerlei rollen. Dat dit thema nadrukkelijk op de publieke agenda staat, is daarom terecht. Het brengt grote vragen met zich mee die uiteenlopen van hoe we de ouder wordende samenleving organiseren vragen tot hoe ouderen vormgeven aan het 'late leven' en hoe we betekenisvol oud worden.

Met dit artikel willen wij een bijdrage leveren aan de maatschappelijke bezinning op het vormgeven van een ouder wordende samenleving en het goede leven daarin van en met ouderen. We doen dat op basis van inzichten die we hebben opgedaan in een reflectietraject binnen de Werkplaats Sociaal Domein Gelderse Vallei aan de Christelijke Hogeschool Ede.² We laten eerst zien dat deze bezinning twee invalshoeken kent: een beleidsmatige, gericht op probleembeheersing, en een existentiële, gericht op zinvol leven. Beide invalshoeken

schuren onderling sterk. Vervolgens laten we zien welke inzichten ontstaan wanneer beide benaderingen in gesprek worden gebracht. We sluiten af met inzichten uit de christelijke traditie, die kunnen inspireren om de maatschappelijke bezinning verder te verrijken.

HET ZELFREDZAAMHEIDSVERHAAL VAN DE OVERHEID

De dominante manier waarop in de publieke ruimte over vergrijzing en ouder worden wordt gesproken, is via de taal van het beleid. Allereerst door instanties zoals ministeries en gemeenten. Daarnaast ook door adviesorganen rondom die overheidsinstellingen en door denktanks van politieke partijen. De beleidsnota's en adviesrapporten stapelden zich op in de afgelopen jaren. Allemaal signaleren ze knelpunten in de verzorgingsstaat en in de gezondheidszorg in het bijzonder als gevolg van de veranderende bevolkingsopbouw. Het massaal oud worden en de consequenties voor zorg, wonen en ondersteuning verschijnt primair als kwestie die het hoofd geboden moet worden. Het is een kwestie die vanuit een probleemoplossing-mentaliteit benaderd wordt, als praktische uitdaging, waarvoor beleidsinterventies nodig zijn, als iets wat onder controle gebracht moet worden. Kortom: de vergrijzende samenleving is een enorme *beheersopgave*.

Het inhoudelijke verhaal dat in deze benadering wordt verteld, laat zich treffend vatten in de titel van een van de beleidsprogramma's: Langer thuis. Daaruit blijkt allereerst dat ouderen meer zelfredzaam moeten worden. Beleid gebruikt veelvuldig termen als zelfstandigheid, eigen kracht, eigen regie en autonomie. De boodschap van de overheid is daarmee dat ouderen allereerst zelf verantwoordelijk zijn voor hun leven, inclusief hun gezondheid en welzijn. Om de zorg betaalbaar en toegankelijk te houden moeten ze goed voor zichzelf zorgen. In het verlengde van deze nadruk op zelfredzaamheid ligt de zorg voor elkaar. Mensen, ook ouderen, moeten (weer meer) naar elkaar omzien en voor elkaar zorgen. Het beleid is erop gericht dat er meer sociale verbanden worden gelegd in de naaste omgeving van de oudere. In dit verband wordt ook wel gesproken van 'gemeenschapskracht', waarbij er een beweging gemaakt moet worden van (dure) zorg naar welzijn, van het medische naar het sociale (denk aan wijk- en buurtcentra). Een belangrijke rol is hierbij weggelegd voor vrijwilligers en maatschappelijke organisaties, zodat ouderen (eventueel ondersteund) zo lang mogelijk thuis kunnen blijven wonen.

Er worden steeds minder kinderen geboren

In verband hiermee heeft de overheid het begrip 'positieve gezondheid' omarmd. Dat impliceert een bredere kijk op welbevinden dan alleen het biomedische aspect. Het heeft oog voor zingeving, ook bij ziekte of verlies van fysieke en/of mentale functies. Uiteraard is zorg soms nodig, maar lang niet altijd. Ouderen die zich eenzaam voelen, hebben misschien vooral nodig dat iemand aandacht voor hen heeft – en dat hoeft geen zorgverlener te zijn. Kortom, vanuit de benadering van positieve gezondheid hoeft het antwoord op de vraag van ouderen om ondersteuning niet altijd het inschakelen van een zorgverlener te zijn.

Als ouderen langer thuis moeten blijven wonen is het des te belangrijker dat ze een geschikte woonplek hebben. Beleidsmakers noemen dat 'passend wonen'. Om te bepalen wat dat inhoudt, zijn volgens de overheid de behoeften en wensen van ouderen leidend – je kunt denken aan zaken als comfort en voorzieningen in de buurt: ruimte om te bewegen en elkaar te ontmoeten. De overheid draagt hier een verantwoordelijkheid,

maar passend wonen vraagt ook inspanning van ouderen zelf. Zij moeten zich tijdig voorbereiden op een eventuele verhuizing naar een passende woning. De zogenaamde informatiepositie van ouderen omtrent een geschikte woning moet daarom verbeterd worden. Die bezinning moet tijdig gebeuren, want naarmate mensen ouder worden is het lastiger om grote ondernemingen zoals een verhuizing te realiseren. Maar het is wel van groot belang, immers: ouderen zijn in de toekomst meer op zichzelf aangewezen; zelfredzaamheid is de norm.

HET BELEID IS EROP GERICHT DAT ER MEER SOCIALE VERBINDINGEN WORDEN GELEGD IN DE NAASTE OMGEVING VAN DE OUDERE

Tot slot wordt 'digitale ondersteuning' in beleid in toenemende mate als een belangrijk instrument beschouwd om die zelfredzaamheid te behouden en ouderen langer thuis te kunnen laten wonen. Als het even kan wordt 'klassieke' zorg vervangen (of ondersteund) door nieuwe vormen van zorg als videobellen, medicatiedispensers en gezondheidsapps. Recente beleidsdocumenten zetten sterk in op het belang van artificiële intelligentie (AI). Het doel is om zoveel mogelijk zorgvragen met een digitale oplossing te 'beantwoorden'. Digitale technologieën helpen ouderen langer hun zelfstandigheid en hun kwaliteit van leven te behouden, aldus de overheid.

VERLANGEN NAAR ZIN BIJ OUDEREN

Het is begrijpelijk dat een beleidsmatige benadering van de vergrijzende samenleving met de bijbehorende beheersopgave centraal staat in het publieke debat. De demografische trend vormt een reëel issue voor de bestaande inrichting en organisatie van de samenleving. De huidige beheersopgave is welbeschouwd een gevolg van en reactie op eerder beleid en eerdere beheersingsstrategieën (die van de twintigste-eeuwse verzorgingsstaat). Dat verklaart waarom zowel politiek en overheid alsook de samenleving (burgers, professionals) naar nieuw beleid en naar beheersmaatregelen zoeken.

Tegelijkertijd vraagt een vergrijzende samenleving ook om een ander soort bezinning. Voor mensen van vlees en bloed is in de werkelijkheid van alledag het vraagstuk van het ouder worden een hele concrete, die grote levens- en zingevingsvragen met zich meebrengt. Sterker nog, ook de beleidsmatige benadering zelf heeft uiteindelijk alles van doen met het goede leven van en goede samenleven met ouderen. De morele kern van de verzorgingsstaat is immers de menselijke waardigheid en het appel om daaraan recht te doen met beleid en instituties.³ Het is daarom niet verwonderlijk dat ook dat morele en existentiële gesprek zich aandient. Van een meer morele en existentiële benadering zijn contouren echter minder scherp, zeker in de publieke ruimte. Het zijn vooral de literatuur, de theologie en de filosofie die aan deze benadering

stem geven. Dat gaat ook al een flink eind terug in de tijd. In de twintigste eeuw schreef Simone de Beauvoir *De ouderdom* en de Britse schrijver R.C. Sherriff publiceerde in 1936 de roman *Een tweede leven*, waarin de zoektocht naar betekenisvol ouder worden centraal staat. Kun je opnieuw beginnen na je pensioen, wat is een zinvolle dagbesteding, valt er nog wat te dromen? De laatste jaren keert deze bezinning weer terug onder de noemer 'de derde levensfase' van het vrije en vitale ouderbestaan, voordat de 'vierde levensfase' van verval aanbreekt. De Nederlandse theoloog Frits de Lange schreef diverse boeken over deze fase van het leven.

Een mooie hedendaagse impressie van de existentiële worsteling van het ouder worden geeft de Noorse schrijver Kjersti Anfinnsen in de roman *Momenten voor de eeuwigheid*. Daarin blikt de hoofdpersoon terug op haar leven, op de pijn van het verlies van dierbaren die om beurten sterven; ook wordt er genoten van klein geluk en getobd met aftakeling. Dat alles tegelijkertijd. Niet alleen aan de kant van de oudere zijn existentiële vragen, ook aan de kant van de generaties daaronder. De Franse socioloog Didier Eribon geeft daarvan een boeiend verslag in relatie tot zijn eigen moeder die wegwijnde in een Frans verpleeghuis. Zijn boek *Een vrouw uit het volk* is een fascinerend portret van de eenzaamheid in de vierde levensfase, het verlangen naar erkenning en de worsteling van een

zoon in relatie tot zijn moeder en de schuldgevoelens over zijn nalatigheid.

Deze literatuur maakt duidelijk dat een existentiële benadering een zelfstandige plek inneemt in de bezinning op het goede leven van en goede samenleven met ouderen.

DE MORELE KERN VAN DE VERZORGINGSTAAT IS DE MENSELIJKE WAARDIGHEID EN HET APPEL OM DAARAAN RECHT TE DOEN MET BELEID EN INSTITUTIES

Het laat zien dat het om heel eigen vragen gaat, die weliswaar raken aan beleid (daarover in de volgende paragraaf meer), maar daar soms ook heel ver vanaf staan. Sterker nog: de existentiële zoektocht zou er ook zijn wanneer er geen beheersopgave zou zijn, wanneer er naast een grote groep ouderen ook voldoende jongeren en werkenden waren om

de zorgkosten en zorgtaken op zich te nemen. Het gaat om vragen die bij het late leven horen, vragen die inherent horen bij het ouder worden.

Iemand die hier vanuit de filosofie aandacht voor vraagt, is de in 2025 op 70-jarige leeftijd gepromoveerde filosofe Suzanne Biewinga. In haar boek *Ouder worden als ervaring* schetst ze een 'filosofie van het late leven', zoals de ondertitel luidt. Haar filosofie is gebaseerd op concrete ervaringen van tientallen ouderen. Die ervaringen van ouder worden blijken af te wijken van heersende vooroordelen. "Ingewikkelder, avontuurlijker, rijker, moeilijker. Deze veelzijdige werkelijkheid van ouder worden blijft veelal onbesproken in de samenleving en ongezien in de media. In het overheidsbeleid is er weinig aandacht voor."⁴ Die veelzijdige werkelijkheid houdt onder meer in dat we moeten accepteren dat ouder worden doorgaans gepaard gaat met verval en verlies. We blijven niet jong, ook al is jongzijn de norm in onze cultuur. Tegelijk is het volgens de auteur ook zo dat ouderen heel actief zijn in onze samenleving. Velen doen vrijwilligerswerk en mantelzorg. Ouderen consumeren niet alleen zorg, ze zorgen zelf ook veel. Dat is weinig in beeld in onze cultuur die sterk gericht is op betaald werk en gebukt gaat onder 'ageïsme', dat wil zeggen het discrimineren van mensen op basis van hun leeftijd.

OUDEREN CONSUMEREN NIET ALLEEN ZORG, ZE ZORGEN ZELF OOK VEEL

Om op een passende manier te spreken (en te denken) over ouder worden is een nieuwe taal nodig, een nieuwe semantische ruimte waarin wordt "gesproken over ouder worden op een manier die *waar* is. Zonder romantische illusies of eenzijdig doemdenken. Waarin wordt verwoord wat er *goed* en *mooi* aan is of kan zijn, en wat niet."⁵ Biewinga verzamelt vanuit de klassieke filosofie bouwstenen om hier woorden aan te geven, met name baseert zij zich op de vier kardinale deugden.

Moed, ten eerste, vraagt erom dat je je kwetsbaarheid en eindigheid kan accepteren, niet jong meer hoeft te zijn en zelfstandig keuzes maakt in overeenstemming met je innerlijke kompas. Biewinga noemt dit levensmoed. Vervolgens koppelt Biewinga praktische wijsheid en een ontwikkeld oordeelsvermogen aan levenservaring (die bij ouderen ruimschoots aanwezig is). "Levenservaring betekent ook de nodige reflectie en mildheid richting onszelf. Rechtvaardigheid, ten derde, gaat erover dat ieder zijn deel krijgt. Velen in onze samenleving hebben betaald werk, ouderen echter zetten zich op hun eigen wijze in, aansluitend bij hun talenten en mogelijkheden. Het gaat bij deze deugd om inter-esse."⁶ Ouderen leveren hiermee een waardevolle aanvulling op de wedren van onze maatschappij. Maat houdt, ten vierde, de acceptatie van onze eindigheid en van grenzen in. Tegelijk is het ook het vermogen

om nog nieuwe dingen te beginnen op latere leeftijd. Als vijfde noemt Biewinga gevoel van eigenwaarde.⁷ Niet gebonden aan dominante culturele narratieven over zelfredzaamheid en onafhankelijkheid kan een oudere met dit gevoel van waardigheid zijn wie hij wil zijn, zelfbewust en zonder zich voor zijn levensfase te schamen.

SPANNINGEN TUSSEN BELEID EN BESTAAN

Nu lijkt het erop dat de existentiële en de beleidsmatige benadering van het vraagstuk van het goede leven van en met ouderen los van elkaar staan. Dat is gedeeltelijk ook het geval: overheidsbeleid agendeert de zingevingsvragen van het late leven nauwelijks en de literatuur en filosofie van het late leven bekommeren zich maar beperkt om beleid. Bij nader inzien zijn beide benaderingen wel degelijk met elkaar verbonden: de zingevingsvraagstukken dienen zich aan tegen de achtergrond van (veranderingen in) de organisatie van zorg voor ouderen. Beleidswijzigingen raken bedoeld of onbedoeld ook existentiële snaren bij ouderen en professionals. En andersom: wanneer beleid onvoldoende is geïnformeerd door en afgestemd is op die existentiële vragen rond ouder worden, heeft dat ook invloed op de kwaliteit van beleid.

In ons onderzoek hebben we de spanning tussen beide benaderingen opgezocht door reflectieve dialogen gehouden met ouderen, professionals, onderzoekers en ambtenaren. We legden hun vragen voor die gingen over waarden, drijfveren en dilemma's die ervaren werden in het beleid van 'langer thuiswonen van ouderen' en het 'stimuleren van zelfredzaamheid'. Analyse daarvan leverde inzicht op in een aantal schurende thema's waar beleid rekening mee dient te houden.⁸ We lichten hier de meest urgente thema's nader uit.

Ten eerste gaat beleid gericht op het langer thuiswonen van ouderen uit van energieke ouderen. Dat kan waardevol zijn voor ouderen en voor de samenleving. Maar ouderen geven aan over minder energie te beschikken en verlies van functies en sociale contacten te ervaren. Ouderen hebben het gevoel dat zij zich in het huidige ouderenbeleid ook op hoge leeftijd verdienstelijk moeten maken voor de samenleving, alsof ze slechts meetellen als ze blijven presteren. Dat is welbeschouwd een meritocratisch perspectief op ouder worden. Meritocratie is een samenlevingsmodel waarin de sociale status, de kansen en beloningen die mensen krijgen, worden verdeeld op basis van verdiensten of prestaties door het individu (merites). In de ouderenzorg betekent deze benadering dat ouderen zich moeten beijveren voor het verhogen van zelfredzaamheid, het langer thuis wonen, en het meer omzien naar elkaar in de wijk. Professionals maken zich zorgen dat ouderen zich terug zullen trekken en dat eenzaamheid bij ouderen verder zal toenemen. Hoe verhouden deze 'eisen' zich tot het natuurlijke proces van veroudering? Het is van belang dat beleidsmakers in de beleidsontwikkeling voldoende recht doen aan het natuurlijke proces van oud- worden en het risico van prestatiedruk onder ouderen verminderen.

Ten tweede heeft beleid bij nader inzien een impliciete boodschap: de kwaliteit van de ouderenzorg kan in de toekomst niet meer geborgd worden. De participanten zijn het

erover eens dat die boodschap duidelijker gebracht moet worden. Het beroep op het vergroten van zelfredzaamheid en het langer thuis blijven wonen, kent twee belangrijke risico's. Ouderen met lage gezondheidsvaardigheden staan in dit beleid op achterstand en vormen een belangrijke risicogroep. Daarnaast zal de financiële ongelijkheid tussen rijke en arme ouderen groter worden. Welgestelde ouderen zullen eerder kunnen omkijken naar geschikte woonruimte en zij kunnen bij afnemende zelfredzaamheid zelf hulp inkopen. Gezien de huidige verwachtingen is er straks een substantiele groep in de samenleving die er relatief gezien slecht voor staat. Een publiek debat over de betekenis van 'zelfredzaamheid', de waarde en grenzen in het vormgeven van het goede leven van ouderen is daarom wenselijk.

Ten derde ervaren professionals in zorg en welzijn dat de beleidskaders in de ouderenzorg nu al knellen. Onderzoekers in het sociaal domein melden deze beperkingen ook. In de reflectieve dialogen geven beide groepen aan dat ze zich beknot voelen in hun professionele autonomie, omdat de overheid invloed uitoefent op de uitvoering van het beroep. Beleidsmakers bevestigen dat de overheid via maatregelen invloed heeft op de indicering van zorg, de manier waarop zorg uitgevoerd moet worden en op het inkopen van zorg.

Van de inzet van technologie in de zorg wordt veel verwacht, maar deze inzet vraagt van de gebruiker - de oudere - flexibiliteit en training. Natuurlijk biedt technologie oplossingen, maar het is de professional die besluiten neemt over het verlenen van 'goede', weloverwogen en passende zorg, in gesprek met de zorgvrager en diens naasten. Professioneel handelen vraagt om ruimte om buiten de lijntjes te kleuren en in individuele situaties persoonlijk afgestemde zorg te verlenen. Bovendien gaat technologie de schaarste niet oplossen. Dit punt verdient verdere publieke en professionele bezinning. Hier kan de in christelijke filosofie bekende normatieve praktijkbenadering (zie elders in dit nummer) mogelijk een relevante rol spelen.

REFLECTIE VANUIT DE CHRISTELIJKE TRADITIE

De hedendaagse bezinning op vergrijzing en het goede leven van en met ouderen speelt zich af in een specifieke culturele context, namelijk die van de laatmoderniteit. Met die term wordt doorgaans verwezen naar de fase van de moderniteit waarin individualiteit, maakbaarheid en secularisatie gemeengoed zijn geworden. Dit typeert, zo bleek uit het voorgaande, ook de beleidsmatige en existentiële benadering van het vraagstuk van het ouder worden. Dat maakt,

zeker voor een christelijke hogeschool en voor een tijdschrift als *Soφie*, de vraag spannend: wat kan de christelijke traditie inbrengen in deze bezinning? We bespreken tot slot drie punten.

Een eerste notie is, om met woorden van de Anglicaanse theoloog Rowan Williams te spreken, die van de waardigheid van de mens *op zich*.⁹ Vanuit de christelijke traditie is ieder mens gelijkwaardig, want hij is geschapen door God, naar Zijn beeld. Williams pleit er in dit licht voor om ouderen te waarderen als ieder ander. 'Oudere' kunnen we zelfs als eretitel beschouwen. Dit is echter niet vanzelfsprekend. Hoe wij ouderen zien is ten diepste een spirituele kwestie. Het zou mooi zijn als we mensen met een hogere leeftijd juist zouden kunnen bewonderen of benijden, omdat "die persoon is bevrijd van de druk om zichzelf te rechtvaardigen". En wellicht kan hij aan mensen om hem heen iets belangwekkends doorgeven. Williams:

Als je een mensenleven beschouwt als een verhaal dat moet worden doordacht, opnieuw verteld en geordend, een verhaal dat openstaat voor het oordeel en de genade van God, dan spreekt het voor zich dat je hoopt dat de tijd dit werk zal doen: het vormen van de ziel. Dan is het vanzelfsprekend om je af te vragen hoe het leven van oudere mensen kan worden ontdaan van angst en zorgen, en hoe het creatieve werk van de reflectie kan worden bevorderd. Zo bezien is het niet overdreven om te stellen dat ouder worden de grootste creatieve uitdaging van je leven is.¹⁰

De theoloog pleit er – in een Engelse context - vervolgens voor om ouderenbeleid te ontwikkelen dat de waardigheid van ouderen verzekert, ook vanuit de gedachte dat elke samenleving haar oudere burgers nodig heeft. Het moet in onze westerse samenleving niet alleen maar gaan om economische criteria van productie en consumptie. De christelijke traditie kan hier met haar robuuste mensvisie van een gegeven menselijke waardigheid een corrigerende bijdrage aan leveren.

DE CHRISTELIJKE TRADITIE KENT EEN FUNDAMENTEEL ANDER ZICHT OP LEVEN EN DOOD DAN ONZE HUIDIGE CULTUUR

Ten tweede kent de christelijke traditie een fundamenteel ander zicht op leven en dood dan onze huidige cultuur. Eeuwenlang was een christelijk leven vooral een voorbereiding op de dood, op het hiernamaals, op het echte leven. Ook nu nog is er een relativering van het hier en nu en is het perspectief op het komende Koninkrijk een kenmerkend onderdeel van een christelijke visie. Het perspectief op een leven voorbij de dood en het besef van een gegeven zin van het leven ontbreekt bij veel westerse auteurs, zoals de genoemde Eribon die in lijn met Foucault 'de dood als vervliegen' ziet en spreekt over een

'ontologische leegte' van het leven.¹¹ Het heeft uiteraard impact op iemands benadering van ouder worden als het (ten diepste absurde) leven voor de dood het enige zou zijn.

Hartmut Rosa – en daarmee komen we bij ons laatste punt – bekritiseert het westerse maakbaarheidsdenken in relatie tot ouderdom. Hij betoogt in *Onbeschikbaarheid* dat er in onze moderne wereld een diep verlangen zit om de wereld te beheersen, maar "alleen in de ontmoeting met het onbeschikbare ontstaat het gevoel dat we leven, dat we worden geraakt en werkelijk ervaren."¹² Ook ziekte en verouderingsprocessen proberen we in toenemende mate te beheersen. "In de interactie tussen verzorger en verzorgde zijn er nauwelijks nog twee afzonderlijke individuen die 'met hun eigen stem spreken', maar ligt de nadruk op een voortdurend toenemend aantal meetbare, documenteerbare en, bovenal, optimaliseerbare parameters."¹³ Zelfs de dood zelf wordt steeds meer benaderd als iets dat "gemanaged" moet worden. Rosa verzet zich tegen deze tendens met zijn resonantie-benadering, waarin het goede leven wordt verbonden aan ontvankelijkheid, verbondenheid, geschenk en genade.

Deze drie punten, inherente waardigheid van ouderen, de eindigheid van het leven en de grenzen aan maakbaarheid, vormen een urgente agenda van een christelijk-filosofische bijdrage aan de filosofie van het late leven.

Mr. drs. Geert Jan Spijker, Dr. Ria den Hertog-Voortman en Dr. Robert van Putten zijn respectievelijk docent-onderzoeker, hoofd-docent-onderzoeker en lector aan de Christelijke Hogeschool Ede. Samen deden zij reflectief onderzoek rond ouderenbeleid in de Werkplaats Sociaal Domein Gelderse Vallei.

EINDNOTEN

- 1 Suzanne Biewinga, *Ouder worden als ervaring. Filosofie van het late leven* (Amsterdam: Boom, 2025).
- 2 Ria den Hertog-Voortman, Robert van Putten en Geert Jan Spijker, *Dilemma's rond langer thuiswonen van ouderen. Reflectie op waarden en drijfveren bij een maatschappelijk vraagstuk*. Christelijke Hogeschool Ede, 2025.
- 3 Willemijn van der Zwaard, *Omwillen van fatsoen. De staat van menswaardige zorg*, Den Haag, Boom Bestuurskunde, 2021.
- 4 Biewinga, *Ouder worden*, 9.
- 5 Ibid., 13.
- 6 Ibid., 196.
- 7 Ibid., 200.
- 8 Den Hertog et al., *Dilemma's rond langer thuiswonen*.
- 9 Rowan Williams, *Geloof in de publieke ruimte* (Middelburg: Skandalon Uitgeverij B.V., 2013).
- 10 Williams, *Geloof in de publieke ruimte*, 307.
- 11 Didier Eribon, *Een vrouw uit het volk. Leven, ouderdom en sterven* (Amsterdam: Arbeiderspers, 2024).
- 12 Hartmut Rosa, *Onbeschikbaarheid* (Amsterdam: Boom, 2022), 101.
- 13 Rosa, *Onbeschikbaarheid*, 16